

кому розумінні цього терміну, на нашу думку, – це наука про ефективне господарювання в безпосередньо тих галузях, які експлуатують природні ресурси, вона акцентує увагу на економічних методах раціонального використання конкретних видів природних ресурсів. Предметом же економічної теорії є вивчення системи економічних відносин з урахуванням екологічних чинників та розробка загальнометодологічних підходів в умовах екологізації всіх галузей економіки.

Суспільна значимість і глобальність екологічних проблем зробила їх з 70-х рр. XX ст. об'єктом постійної і все зростаючої уваги з боку економічної науки. Оскільки збереження природного середовища від негативного впливу виробництва стало постійним об'єктом досліджень економічної теорії, то з цього виникає об'єктивна необхідність "екологізації" ряду теоретичних економічних уявлень, розробки нових наукових підходів, які дозволяють оцінювати динаміку економічних відносин з позицій їх відповідності завданням гармонізації взаємодії природи та суспільства.

Кафедрою економічної теорії УкрДЛТУ протягом 2000-2001 рр. розроблені нові навчальні програми дисципліни "Основи економічної теорії" для студентів економічного факультету та неекономічних спеціальностей інших факультетів саме з урахуванням цих аспектів. Окремі теми програм розглядають традиційні економічні відносини та категорії власне з позицій "екологізації" сучасного виробництва. Особливо детально цей аспект сучасної економіки та економічної теорії вивчається при розгляді питань "Економічні ресурси та чинники виробництва. Обмеженість ресурсів", "Суть та чинники економічного зростання. Соціально-економічні наслідки зростання", "Національне багатство як передумова і результат економічної діяльності суспільства", "Форми та методи державного регулювання в сучасній економіці. Особливості державного регулювання в перехідній економіці", "Податкова політика держави", "Діяльність фірми на ринку чинників виробництва", "Співвідношення ресурсів і максимізація прибутку", "Україна і проблеми глобалізації сучасної економіки" та інші.

Але – це тільки початок. Роботу в цьому напрямку – наукову і просвітницьку треба розгортати з залученням науковців і широкої громадськості.

УДК: 346.74. + 330.8

Проф. С. М. Панчишин, канд. екон. наук –
Львівський НУ ім. Ів. Франка

ЕВОЛЮЦІЯ ГРОШЕЙ У ТОВАРНІЙ ФОРМІ ВИРОБНИЦТВА

Аналізуються зміни у грошових відносинах економічних суб'єктів у XX ст. Особливу увагу приділено чинникам, які спричинили утрату золотом його грошових функцій і перехід до паперово-кредитних грошей.

Ключові слова: гроші, кредит, паперові гроші, товарні гроші, функції грошей, міра вартості.

Prof. Dr. S.M. Panchyshyn – Ivan Franko NU of Lviv

Money evolution in the commodity form of production

In this article the changes in money relations of economic agents are analyzed. Special attention is paid to factors which caused loss by gold of its money functions and transition to fiat money.

Key words: money, loan, paper money, commodity money, functions of money, unit of account.

Гроші укупі з цінами утворюють каркас товарної форми виробництва. Вони слугують знаряддям зв'язку, своєрідним економічним центром, що забезпечує взаємодію складових національної економіки, рух ресурсів, продуктів та доходів між різними економічними суб'єктами. Через гроші і ціни розподіляються ресурси між галузями і підприємствами, визначаються умови і сама можливість економічного відтворення. Гроші – це питання життя і смерті кожної економічної одиниці в товарній економіці.

Упродовж століть в основі грошових відносин економічних суб'єктів перебувало золото. Приблизно з XVIII ст. у європейських країнах почалося витіснення із сфери обігу повноцінних грошей і заміна їх функціональними формами. У XX ст., особливо в його другій половині, у грошових відносинах економічних суб'єктів відбулись корінні зміни, напевно, найглибші за всю багатовікову історію грошей. При цьому зміни у грошах відбувалися одночасно у господарських системах, що нерідко були ізольовані одна від одної.

Ще до Другої світової війни припинився безпосередній обмін золота на товари і карбування золотих монет. Золото було вилучено із внутрішнього обігу. Трохи довше протрималося золото у міжнародних розрахунках. Проте після краху Бреттон-Вудської валютної системи воно вже не використовується у міжнародному платіжно-розрахунковому механізмі. Розрахунки між країнами здійснюються у конвертованій валюті. Щодо золота, то як усі інші товари, його купують за паперово-кредитні гроші. Якщо до цих змін у грошовій сфері додати ще поширення кредитних карток, використання електронних грошей і т.д., то є підстави для висновку, що склалася нова основа грошових зв'язків економічних суб'єктів у сучасній економіці [4, ст. 56].

Це поставило перед економічною теорією низку нових питань, які стали об'єктом гострих дискусій. Теоретичні суперечки ведуться навколо природи сучасних грошей і монетарних функцій золота. Особливо гостру полеміку викликають питання щодо здійснення товарних відносин між економічними суб'єктами в умовах демонетизації золота: чи зберегло золото за собою функцію міри вартості, чи можуть кредитно-паперові гроші слугувати загальним еквівалентом та інші.

В економічній літературі можна виокремити два основні підходи, дві основні концепції, щодо природи сучасних грошей. Одна група дослідників ("золота концепція") вважає, що золото залишилось грошовим товаром, виконує функції міри вартості і скарбу, виступає основою ціноутворення. На думку прихильників "золотого напрямку", ускладнився тільки механізм взаємозв'язку між золотом і виконуваними ним функціями, а кредитні гроші, як і в минулому, є знаками золота. "Золота" концепція виходить з того, що роль

загального еквіваленту може виконувати тільки товар – предмет, який володіє внутрішньою вартістю та забезпечує можливість визначення цін за допомогою паперових грошей [1, ст. 112-123].

Другий напрям виходить з того, що у механізмі грошових відносин відбулись якісні зміни. Гроші повністю втратили зв'язок з благородним металом. Золото перестало бути загальним еквівалентом, а отже, виконувати функцію міри вартості. Що стосується функцій засобу обігу та засобу платежу, то золото не виконує їх ще з часу ліквідації металевго обігу. Прихильники "антизолотої" концепції вважають, що роль загального еквіваленту виконує не золото, а кредитні гроші, які становлять основу сучасної грошової системи і ціноутворення.

На ранніх стадіях розвитку суспільства відбувався безпосередній обмін одного товару на інший без використання грошей. Проте з поглибленням суспільного поділу праці і розвитком товарного виробництва форма прямого обміну товару на товар ставала недостатньою, бо обмін нерідко не міг відбутися.

Гроші як економічна категорія мають дві сторони – матеріально-речову і суспільну. У кожний конкретний історичний період речовим носієм грошових відносин були різні товари – худоба, черепашки, залізо, мідь, срібло, золото і т.д. Золото монополюно утвердилося як матеріальний носій грошових відносин у нині розвинутих країнах тільки у XVIII–XIX ст. В Англії золото-грошова система запроваджена в кінці XVIII ст., у Німеччині – в 1871 р., у Росії – в 1898 р, а у США – в 1900 р. [1, ст. 113]. В інших західно-європейських країнах ця система утвердилася тільки на початку XX ст.

Гроші як відносини виражають зв'язок відособлених економічних суб'єктів, що здійснюються через ринок. Грошові відносини безпосередньо пов'язані з усією сукупністю економічних відносин – вартісних, відносин власності і т.д. Гроші слугують своєрідною формою зв'язку економічних суб'єктів у товарній економіці.

Еволюція грошей почалася з витіснення золотих монет із сфери обігу і заміни їх функціональними формами грошей. Якщо у сукупній грошовій масі Англії, Франції і США в 1815 р. на повноцінні монети припадало 67,1 %, у 1872 р. – 40,8 %, то у 1913 р. – 13,3 %. Частка кредитних грошей відповідно збільшилася з 32,9 % до 59,2 і 86,7 % [3, ст. 55]. Що ж лежало в основі витіснення золота із внутрішнього обігу, яке закінчилося усередині 1930-х років?, які причини еволюції грошей загалом?

Для здійснення товарних операцій спочатку використовувались тільки повноцінні гроші. Розвиток товарних відносин унаслідок поглиблення поділу праці і спеціалізації виробництва потребував щоразу більшого обсягу благородних металів для виконання функцій засобу обігу і засобу платежу. Проте внаслідок невеликих розвіданих запасів благородних металів і трудомісткості їх видобутку уже в період Промислової революції загальне зростання промислового виробництва випереджало зростання золотовидобутку. Золота не вистачало для обслуговування дедалі більшого товарообігу. Металеві гроші почали гальмувати розвиток ділових зв'язків між економічними суб'єктами.

Однак, витіснення металевго обігу відбулося не тільки внаслідок нестачі благородних металів. Товарна форма виробництва усуває слабину, пов'язану з дефіцитом металу, розвитком кредитної системи. Залежність грошових відносин від золота зменшується. Розвиток кредиту і кредитних відносин зменшував, з одного боку, роль золота в обігу товарів. Проте, з іншого боку, зростало значення золота як основи усієї грошової системи, зокрема в умовах масового банкрутства підприємств, яке підривало кредитні відносини. У цій ситуації різко зростав попит на золото, якого, природно, не вистачало.

В економічній літературі нерідко твердять, що золотий монометалізм хоча найдорожча, але водночас найстабільніша система грошового обігу. Переваги металевго системи обігу, згідно з цим поглядом, полягають у її стабільності, автоматизмі, відсутності інфляції і т.д. Аналіз виявляє, проте, нестійкість і слабину золотого обігу.

Золото як гроші було загальним еквівалентом, володіло властивістю безпосередньої обмінюваності. Товар-еквівалент набував додаткову споживну вартість, пов'язану з його суспільною функцією. Ця споживна вартість полягала у його здатності обмінюватися на всі інші товари. Володіння такою споживною вартістю дозволяло зберегти вартість. Проте благородні метали не втрачали своєї звичайної споживної вартості. Завдяки різним природним властивостям благородні метали використовують у різних галузях національної економіки. Більше того, сфера застосування благородних металів в умовах науково-технічного прогресу розширюється. Товар, що зайняв місце загального еквіваленту набув подвійної споживної вартості. Крім своєї споживної вартості як благородного металу, він дістав ще загальну споживну вартість. Ця подвійність природи металевих грошей зумовила нестабільність металевго обігу.

Стабільність металевго обігу залежала від оцінок грошового товару ринком і державою. Як тільки виникав розрив між ринковою і монетарною ціною золота, нестабільність металевго обігу різко посилювалась. Якщо ринкова ціна металу піднімалася вище встановленого державою рівня, золоті монети зникали з активного обігу. І навпаки, за ринкової оцінки золота, що була нижчою від його монетної ціни, простежувався зворотний процес – приплив здешевілого металу в сферу обігу. Оскільки збалансованість і пропорційність у національній економіці, що ґрунтується на товарній формі виробництва, встановлює ринковий механізм, то збіг попиту і пропозиції золота як товару і як грошей здебільшого був випадковістю, а їх неспівпадіння – звичайним явищем. Ця розбіжність між вартістю грошового металу і офіційно встановленим масштабом цін нерідко були причиною нестабільності грошового обігу. Прикладом розбіжності між ринковою і монетною ціною золота може слугувати блокування державою вільного карбування монет.

Вільне карбування монет, як відомо, передбачало, що кожна приватна особа має право постачати на державний монетний двір будь-яку кількість грошового матеріалу для того, щоб його перекарбувати відповідно до встановлених норм монетної справи у монету даної країни. Якщо держава відмовлялась робити – це перекарбування, то вільне карбування було блокованим.

За блокованого карбування попит на грошовий товар збільшувався і монетна ціна золота виявлялася вищою за його ринкову ціну. Це означало, що вартісний вміст грошової одиниці був вищим за вартість золота, втіленого в монеті. Нестабільний вартісний вміст грошової одиниці спричиняв нестабільність грошового обігу. До того ж металевий обіг мав і інші недоліки – громіздкість металевих грошей у розрахунках, утрати металу через стирання грошей і т.д.

Однак, витіснення металевого обігу відбулось не тільки в результаті його внутрішньої нестабільності і зазначених слабих, а й через певні зміни у господарському житті. Золотий стандарт міг панувати у господарстві, в якому переважали дрібні і середні підприємства, що конкурували між собою. У таких умовах товари реалізувалися за цінами, які здебільшого відповідали затратам ресурсів, або вартості. На відхилення ринкової ціни від вартості впливало чимало чинників, найважливіші серед яких – динаміка продуктивності праці, зміна суспільної потреби у певних благах, зміна вартості грошей тощо. Проте зміни цін були здебільшого короткостроковими і не могли змінити пропорцій відтворення. Економічна сила ділових одиниць у цей період була недостатньою для зміни наявних вартісних пропорцій відтворення. Тому грошові відносини не могли впливати на процес формування цін.

Підвищення рівня концентрації виробництва і капіталу на рубежі XIX і XX ст. призвели до того, що ключові позиції в провідних галузях економіки зайняли великі підприємства. Ці зміни у виробництві спричинили зміни у ціноутворенні. Використовуючи свою економічну силу, великі ділові одиниці заглушують конкуренцію і визначають напрям довгострокових коливань цін – завищення цін на продукцію власного виробництва. У результаті починає пробиватися тенденція до підвищення загального рівня цін. Це означає, що ціноутворення стає менш чутливим до вартості загального еквіваленту. Золото поступово втрачає функцію міри вартості. Під впливом довгострокових коливань цін змінюється співвідношення виробництва і суспільних потреб, розподіл ресурсів між сферами і галузями національної економіки, розширюється хвиля банкрутств, посилюється макроекономічна нестабільність. Ринок втрачає здатність через зміни цін забезпечувати рівновагу за повної зайнятості. Держава, намагаючись попередити зростання цін і безробіття і відновити макроекономічну стабільність, пробує впливати на грошові відносини, але нашоухується на консерватизм металевого обігу. Товарні гроші перетворюються в перешкоду на шляху економічного розвитку.

Грошова форма вартості, в основі якої перебувало золото, могла існувати в умовах порівняно простих товарних відносин з традиційною номенклатурою продукції, що не змінювалась упродовж десятиліть. Зрушення у товарній формі виробництва й у розмірах ділових одиниць виявило неспроможність грошей – товару бути формою вираження вартісних відносин нового типу.

Процес утрати золотом грошових функцій протікав упродовж усієї першої половини XX ст. Водночас поступово складався новий механізм грошових відносин економічних суб'єктів. Відсутність безпосереднього обміну товарів на золото, особливо безпосереднього контакту товарів з золотом у мі-

сцях його видобутку означає, що золоте ціноутворення відійшло в минуле, стало набутком історії.

Однак, "золота" концепція, як уже зазначалося, не вбачає якісних змін у грошових відносинах у сучасних умовах, відстоюючи традиційний підхід. Прихильники цієї концепції, не заперечуючи процесу демонетизації, все ж вважають, що в сучасних умовах золото зберегло за собою роль загального еквіваленту, виконуючи її через кредитно-паперові гроші. Останні мають золотий вміст, який встановлюється у процесі контактів кредитно-паперових грошей із золотом на ринках золота. Отже, за цим підходом існує золоте ціноутворення, вартість усіх товарів вимірюється шляхом прирівнювання до золота, яке й нині виконує функцію еталону. Основні аргументи, які виставляють на користь збереження золота як основи грошової форми вартості – це золоті резерви банків і тезаврація.

Центральні банки усіх країн зберігають своє золото. Якщо золото втратило роль загального еквіваленту, не виконує грошових функцій, чому в такому випадку, запитують прихильники "золотої" концепції, центральні банки тримають своє золото в резерві? Відповідь на це запитання, яке так часто ставлять, не викликає труднощів у опонентів "золотого" напрямку. Золото втратило загальну споживну вартість і зв'язок із сучасною грошовою системою, але не втратило вартість і свою одвічну споживну цінність. Нині його використовують у різних галузях економіки. За останні роки сфера технічного застосування навіть розширилася. Проте золото, що зберігається в банках, ніяк не пов'язане із сучасним грошовим обігом, його не використовують ні в зовнішніх, ні внутрішніх розрахунках. Золоті резерви банків є елементом грошового обігу і ціноутворення, коли ці резерви слугують привідними і відвідними каналами грошового обігу. Нинішні резерви банків ні не зменшують, ні не збільшують кількість грошей у обігу. Тому немає жодних підстав пов'язувати золоті скарби банків з грошовим обігом.

Центральні банки країн зберігають золото ще й тому, що побоюються зниження цін і пов'язаних з цих втрат у разі відмови від резервів. Що ж стосується тезаврації, то вона аж ніяк не свідчить про грошові функції золота. Золото тепер, як і в минулому, є найбільш стабільною вартістю. Посилення процесів знецінення паперово-кредитних грошей спричинило збільшення нагромадження золота приватними особами. Тезаврація є одним із способів застерегти себе від втрат, пов'язаних з інфляцією. Домогосподарства заощаджують також у інших видах активів.

Загалом аргументи "золотої" концепції непереконаливі. Тому більшість дослідників для пояснення нових явищ у грошовій сфері звертаються до аналізу кредитних грошей, що панують нині в грошовому обігу. Виникнення кредитних грошей пов'язане із розвитком грошових зобов'язань у межах товарної форми виробництва. При продажу товарів у кредит споживна вартість товару переміщується від виробника до споживача, а ціна товару втілюється у борговому зобов'язанні (векселі). Ці зобов'язання використовують для взаємних розрахунків й переходять від одного економічного суб'єкта до іншого. Проте вексель ще не може слугувати засобом вираження вартості – затрат ре-

сурсів на виробництво життєвих благ. Він виражає товарні відносини окремих економічних суб'єктів, часткові економічні відносини. Межі вексельного обігу досить вузькі, бо кредит надається тільки тим діловим суб'єктам, платоспроможність яких не викликає сумніву. Поглиблення поділу праці і розширення ділових зв'язків економічних суб'єктів передбачає, що кредит потрібно надати будь-якій особі, що заслуговує довіри. На допомогу приходять банки, які враховують приватні векселі, а натомість емітують банкноти. Отже, банкнота як найрозвинутіша і досконаліша форма кредитних грошей виростає з вексельного обігу [2, ст. 64].

Історично кредитні гроші виростають з металевих обігу і спочатку є знаком золота і знаком кредиту. Вони стають додатковим елементом у платіжно-розрахунковому механізмі, основу якого становлять повноцінні гроші. Проте в середині XIX ст. у розвитку кредитних грошей відбуваються якісні зміни: випускають нерозмінні на золото банкноти, які уже не є знаком золота. Нерозмінна банкнота без посередників пов'язана з товарними відносинами економічних суб'єктів, а її усталеність забезпечує кредит. Нерозмінні банкноти багато в чому подібні до паперових грошей. Купівельна здатність таких банкнот залежить від їх кількості в обігу. Еволюція кредитних грошей вела до того, що банкнота поступово втрачала властивість бути знаком золота. Хоча обмін банкнот на золото неодноразово відновлювався, у другій половині XX ст. банкнота стала виключно знаком вартості. Отже, сучасні кредитні гроші безпосередньо без золота і срібла пов'язані з товарним обігом, є знаком товарних відносин. Матеріальною основою сучасного грошового обігу є первинні грошові зобов'язання (векселі). Вексель, з одного боку, опосередковує рух капітальної вартості і реального багатства, а з іншого, є носієм грошових відносин.

У грошовому обігу усіх країн панівним типом грошей стали нерозмінні кредитні гроші. Ці гроші мають своєрідну природу; сучасна банкнота є "гібридом" кредитних і паперових грошей. Така кредитно-паперова природа банкноти зумовлена особливостями здійснення товарних відносин у сучасних умовах. Демонетизація золота означала усунення із внутрішнього обігу класичних кредитних і паперових грошей, в основі циркулювання яких перебували повноцінні гроші.

Усунення золота із грошової системи, а водночас з цим класичних кредитних і паперових грошей, не скасувало закономірностей товарних відносин. У процесі розвитку національної економіки ще більше посилюється кредитний характер відтворення, зростає потреба у перенесенні строку платежів у купівлі-продажу товарів, а разом з тим і потреба у кредитних грошах.

Кредитний характер сучасних грошей знаходить свій вияв у докорінній зміні структури грошового обігу. Спостерігається надзвичайно швидке зростання ролі та значення безготівкового (кредитного) обороту щодо готівкового (касового). У США, наприклад, за 1960-1986 рр. частка готівки у загальному обсязі грошової маси скоротилась з 9,2 до 5,3 % [1, ст. 135].

Постійно відтворювані відносини боргової залежності між економічними суб'єктами означають, що боргові платіжні зобов'язання є кредитними

грошима з особливою суспільною властивістю безпосередньої обмінюваності на будь-яке інше благо. Проте сучасні гроші мають не просто кредитну, а паперово-кредитну природу. Річ у тім, що банкноти, випущені понад потребу у них товарообігу неминуче перетворюються на паперові гроші, які швидко знецінюються. Наявність кредитної складової у сучасних грошах надає стійкості грошовому обігу, слугує основою стабільності грошових систем, дає їм змогу виконувати грошові функції. Паперова складова сучасних грошей спричиняє нестабільність грошового обігу і внутрішню "ерозію" грошей, їх знецінення. Тільки врахуванням цих двох форм грошей можна пояснити дві протилежні обставини: чому сучасні гроші, з одного боку, можуть виконувати свої функції, а з іншого – інфляційно знецінюються.

Література

1. **Основи** економічної теорії. За редакцією академіка НАН України А.А. Чухна. – К.: Вища школа, 2001. – С. 112-123.
2. **Гриценко А.** Гроші: виникнення, сутність, функції та агрегати// Економіка України. – 1999, № 2.
3. **Панчишин С. М.** Вартісні відносини в умовах сучасного капіталізму. – Львів: Світ, 1990.
4. **Frederic S. Mishkin.** The Economics of Money, Banking, and Financial Markets. – Sixth Edition, 2001.

УДК: 351.746.1

Проф. І.М. Михасюк¹, д-р екон. наук – Львівський НУ ім. Ів. Франка

ДЕРЖАВА І ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА КРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Глобалізація – об'єктивний і незворотній процес, який необхідно регулювати, щоб увійти в Європейську і Світову спільноту з найменшими витратами. В протилежному випадку країна може втратити й державність.

Особливу увагу необхідно приділити фінансово-кредитній сфері, її внутрішнім і зовнішнім загрозам, зокрема питанням залежності реформування економіки від отримання іноземних кредитів та іншої закордонної допомоги. Фінансова система України, як і Польщі стає некерованою на користь приватних наддержавних капіталів. Це вимагає від держав посилення контролю за фінансовими ринками країн.

Ключові слова: економічна безпека, глобалізація, держава

Prof. Dr. Iv. Mykhasiuk – Ivan Franko NU of Lviv

A state and economic security of the country in the conditions of globalization

Globalization is objective and unreturning process which ought to be regulated to come into European and World community with least expenses. Otherwise the state may loose even its statesmanship.

Special attention must be paid to the financial credit sphere, its inner and external dangers, especially to the points of dependence of economic reforms on getting foreign credit and other assistance from abroad. Financial system in Ukraine, as in Poland, become

¹ академік АН Вищої школи України